

**Research Paper****Analyzing the the cultural contexts of realizing the possibility of civil society in Iran**

Masoud Jahangiri, Alireza Esmailzad, Ehsan Shakeri Khouiee

1. Ph.D. student of political sciences, Islamic Azad University, Tabriz, Iran
2. Assistant professor of political sciences, Islamic Azad University, Tabriz, Iran (Corresponding Author)
3. Assistant professor of political sciences, Islamic Azad University, Tabriz, Iran



Received: November 3, 2022

Accepted: May 4, 2023

Available Online: May 4, 2023

**Keywords:**

Propulsion, civil society, cyberspace, Iran

**Abstract**

This research seeks to identify and analyze the key motivations of realizing the possibility of a civil society in Iran by emphasizing on cyberspace. The research uses the structural analysis (mic mac) methodology. The process applied in this research starts by studying the empirical research literature and theoretical studies, and deduces the key motivations of the cyberspace which are influential on the possibility of realization of a civil society in Iran. In the next step the Micmac software was used to create and analyze the matrix of the intersecting motivations. In order to do so the ideas of 12 academic experts and intellectuals who are professionally working on cyberspace, political studies, media and communication and sociology have been sought to proofread all the motivations. The research results show that after the motivations impact, public awareness in the first grade, the free flow of information in the second grade, the pluralism and strengthening the social institutions and parties\_ both at the same time\_ are ranked in the third grade of influence on the realization of the civil society. Finally, the three motivations of free flow of information, creating various discourses and strengthening the social institutions and parties were identified as regulatory and balancing variations which means these motivations can have positive impacts on realizing the civil society. We can realize the civil society by planning on and creating policies for managing these motivations.

Jahangiri, M.; Esmailzad, A. & Shakeri Khouiee, E. (2023). Analyzing the cultural contexts of realizing the possibility of civil society in Iran. *Sociology of Culture and Art*, 5 (1), 29-44.

**Corresponding author:** Alireza Esmailzadeh**Address:** Department of Political Science, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Iran**Tell:** 09362455131**Email:** a.ismailzad@gmail.com

## Extended Abstract

### 1- Introduction:

Social networks often have “openness” and non-fouls” harassment and bidders’ activities, they challenge the social control seriously. These potentials of the cyber world can change the real essence of social and political movements if they are used at the same time. One of the social fields that the social media can influence is probably developing or degrading the civil society. The civil society is a body of social and political active institutions and guild organizations that are independent which would echo the people’s voices to the governments and act as a mediator of people and the state. This article indicates that nowadays the civil organizations in Iran use these new medias for their purposes. In fact, the social media is a tool for social, cultural and political development. However, what is so obvious in this experience is the use of social media by the public in civil activities and their amateur skills in using them professionally in a way that shows the most use out of the social media is to communicate and inform others and in more professional fields like social flows, campaigns, and asking for volunteer participations acted weakly.

### 2- Methods:

This research’s methodology is structural analysis (II C AAC). This model’s approach—systemic relationship between the variants and finally identifying the key variants to evolve the system. The structural analysis method is used to tie the beliefs and thoughts that describe and identify the system via the matrix of all the variants relationship. Then we used the Micmac software to measure and measure the relationships of propulsions’ effect. In order to do so we sought 12 academic experts and professionals who are prominent figures in the fields of Cyber space, Political sciences, media and Sociology. All the propulsions were judged by these professionals. The propulsions’ effectiveness and being affected range were studied and the regulatory propulsions which stayed normal after testing their effectiveness and being affected range were extracted.

### 3- Results:

The range of effectiveness and being affected of each propulsion in the possibilities of realizing in Iran’s social field. The range of effectiveness and being affected of each propulsion

for informing people gets to be in the highest level with a score of 26, the information circulation propulsion gets the second level with a score of 25, and the propulsion of pluralism and strengthening the social institutions and parties get to be in the third level at the same time with a score of 24 in effectiveness. In the aspect of being affected the strengthening of social institutions and parties have the most range of being affected by the other propulsions although this propulsion itself has a high effect on the realization of civil society. Those propulsions with the highest range of effectiveness and lowest range of being affected by other propulsions are mentioned in this part which include; informing the public, running campaigns, clarification and pluralism, making the most effectiveness in the civil society and does not get affected by other propulsions. Those propulsions with the lowest range of effectiveness and highest range of being affected by other propulsions mentioned in this research include; mainstreaming, strengthening individual relationship, volunteering and assessing the public opinions. The propulsion with the highest level of being affected and the lowest level of effectiveness is the pattern-breaking of monophonic. Finally, those propulsions that have a balanced range of effectiveness and being affected are called regulatory propulsions. The regulatory propulsions include; the free flow of information, formation of various sorts of discourse, and strengthening the social institutions and parties which have more effect on the realization of the civil society. They also make it possible for the civil society to come to a realization when they are combined.

### 4- Conclusion:

According to the research findings three variation of free flow of information, formation of various sorts of discourse and strengthening the social institutions and parties known as regulatory and balancing variations can be effective on the realization of the civil society and via planning and presenting policies for these propulsions the civil society can be realized. In the field of the free flow of information we can say that social medias can be used to form and strengthen this civil society by presenting the opportunity for discussions, revealing and reflecting the civic issues of the people. These networks can pave the way for realization of the civil society, expanding and developing democracy and Islamic democracy in the society and among the people. In the field of

## Analyzing the the cultural contexts of realizing the possibility of civil society in Iran

strengthening processes' capabilities see an systematic in the classic literature of civil society, the political parties are not included in the civil society. When we discuss the civil society in Iran and how much this pattern is inspired by the western societies or how much it is based on local societies and cultures, we need to discuss it carefully. Islamic society approaches do not pay enough attention to the discussions about civil society parts and components (including public field, civil and social institutions and movements), the economic and political development the government's characteristics which are the main rivals to the civil society and their relationship with each other and other forms of civil society special tasks on democracy. In Islamic approaches toward civil society, some concepts and components of the local civil society is identified and they would be

compared to the western components which cause many questions and doubts. There is not a general agreement in the Arabic society over these components, either.

### 5- Funding

There is no funding support

### 6- Authors' contributions

Alireza Esmailzad, the responsible author of the article, is an assistant professor at the Political Science Department of Islamic Azad University, Tabriz branch

### 7- Conflict of interests

Authors declared no conflict of interest



## تحلیل زمینه‌های فرهنگی امکان تحقق جامعه مدنی در ایران (مورد مطالعه: فضای مجازی)

مسعود جهانگیری<sup>۱</sup>، علیرضا اسمعیل‌زاد<sup>۲\*</sup>، احسان شاکری خوئی<sup>۳</sup>

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.
۲. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.
۳. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.



### چکیده

تحقیق حاضر به شناسایی و تحلیل زمینه‌ها/پیشران‌ها فرهنگی امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران با تأکید بر فضای مجازی می‌پردازد. روش پژوهش، روش تحلیل ساختاری است. فرایند کار در تحقیق حاضر به گونه‌ای بوده است که در ابتدا از بررسی تحقیقات تجربی پیشین و مطالعات نظری، زمینه‌های فرهنگی موثر بر فضای مجازی که بر امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در جامعه‌ی ایران تاثیرگذار هستند، استخراج شده است. در مرحله‌ی بعد، از طریق نرم‌افزار میک‌مک به ایجاد و تحلیل ماتریس تأثیر متقاطع پیشران‌ها پرداخته شد. برای این کار از نظرات ۱۲ نفر از کارشناسان و خبرگان دانشگاه که در زمینه‌ی فضای مجازی، علوم سیاسی، رسانه و ارتباطات و جامعه‌شناسی صاحب‌نظر بوده‌اند استفاده شده و تمامی پیشران‌ها در معرض داوری اساتید صاحب‌نظر قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که از بُعد تأثیرگذاری پیشران‌ها، آگاهی‌بخشی مدنی در درجه‌ی اول، گردش آزاد اطلاعات در درجه‌ی دوم، تکثرگرایی و تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب - هر دو به صورت مشترک - در درجه‌ی سوم میزان تأثیرگذاری در حوزه‌ی تحقق جامعه‌ی مدنی قرار دارند. و در نهایت سه پیشران گردش آزاد اطلاعات، شکل گرفتن گفتمان‌های مختلف و تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب به عنوان متغیرهای تنظیمی و متعادل شناسایی شد؛ به این معنی این که پیشران‌ها می‌توانند در حوزه‌ی تحقق جامعه‌ی مدنی مؤثرتر باشند و با برنامه‌ریزی و سیاستگذاری بر روی این پیشران‌ها می‌توان در تحقق جامعه‌ی مدنی گام برداشت.

تاریخ دریافت: ۱۲ آبان، ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴ اردیبهشت، ۱۴۰۲

انتشار آنلاین: ۱۴ اردیبهشت، ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی: زمینه‌ها، جامعه مدنی، فضای مجازی، ایران

استناد: جهانگیری، مسعود؛ اسمعیل‌زاد، علیرضا و شاکری خوئی، احسان. (۱۴۰۲). تحلیل زمینه‌های فرهنگی امکان تحقق جامعه مدنی در ایران (مورد مطالعه: فضای مجازی). فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵ (۱)، ۲۸-۱۶.

نویسنده: علیرضا اسمعیل‌زاد

نشانی: گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، ایران.

تلفن: ۰۹۳۶۲۴۵۵۱۳۱

پست الکترونیکی: a.ismailzad@gmail.com

## ۱- مقدمه و بیان مسئله

فناوری‌های اطلاعاتی<sup>۱</sup> و ارتباطی به همه‌ی فضاهای اجتماعی، سازمانی و فردی در جوامع بشری وارد شده و شیوه‌ی زندگی روزمره، کار و معرفت او را به درجات گوناگون تحت تأثیر قرار داده است. برخورداری از این فناوری‌ها به مثابه وقوع یک چرخش پارادایمی در زندگی فردی و اجتماعی انسان است که در آن حتی مفاهیم کهن نیز با هندسه‌ی معرفتی جدیدی قابل شناخت هستند (گروشک، ۲۰۰۹: ۸۹). به تعبیر امانوئل کاستلز<sup>۲</sup> فناوری‌های نوین اطلاعات، نقاط دور عالم را در شبکه‌های جهانی به همدیگر پیوند می‌دهند، ارتباطات رایانه‌ای مجموعه‌ای از جوامع مجازی را به وجود می‌آورند و در نتیجه‌ی آن همه‌ی ساختارها و فرآیندهای مادی و معنوی بشری دگرگون می‌شوند (کاستلز، ۲۰۰۷). در واقع به تناسب بهره‌مندی جوامع از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و ایفای نقش در ارتباطات و تعامل بین مردم و تبادل اطلاعات و دسترسی جامعه به این فرآیند، تغییرات اجتماعی شتاب و شدت بیشتری می‌گیرد. از این رو بیان اینکه بین فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و شکل‌گیری زندگی اجتماعی پیوندی استوار برقرار شده است، مفهومی اغراق‌آمیز نیست (گرینبرگ، ۲۰۱۱: ۲۱). در این میان رسانه‌های مجازی از موقعیت ممتازی برخوردار می‌باشند به طوری که این رسانه حاوی امکانی عظیم برای قدرت‌یابی و کنش‌گری شهروندان است؛ زیرا به افراد توانایی گفتن روایت خود به دیگران و همچنین قدرت تأثیرگذاری در فضای سیاسی را می‌دهد. اینترنت به عنوان زیربنای این تغییر و تحولات در این سپهر سیاسی نقش کلیدی و حیاتی را ایفا کرده است. اینترنت نهادهای سیاسی و شیوه‌های ارتباط سیاسی را دگرگون کرده است، همچنین اینترنت روابط بین دولت‌ها و شهروندان را نیز تغییر داده است. فراتر از همه‌ی این موارد، اینترنت فرصت‌هایی را برای به وجود آوردن اجتماعات سیاسی جدید فراهم کرده است (فردیناند، ۲۰۱۳: ۲۱۵). این ویژگی‌های منحصر به فرد اینترنت، باعث افزایش ضریب نفوذ اینترنت میان شهروندان جهان شده است. به صورتی که طی سال‌های اخیر همه‌ی جوامع به درجات متفاوتی با ظهور و گسترش رسانه‌های مجازی مواجه شده‌اند. پدیدارشدن مفاهیمی چون جهانی‌شدن، اجتماع مجازی<sup>۳</sup>، جامعه‌ی اطلاعاتی<sup>۴</sup>، جامعه‌ی شبکه‌ای<sup>۵</sup> و فضای سایبری<sup>۶</sup> بر این واقعیت دلالت دارد که تکنولوژی‌های ارتباطی، صورت‌بندی تازه‌ای از حیات اجتماعی را پدید آورده‌اند. این فضا با خود تغییر و تحولاتی را در بازی سیاسی به وجود آورده است. خیلی از روال و رویه‌های دنیای سیاست قدیم، با ظهور این فضا به فراموشی سپرده شده‌اند یا مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند. در واقع، فضای سایبری عرصه‌ی ظهور و نقش‌آفرینی رسانه‌ی اجتماعی است. کنشگران در فضای رؤیایی سایبری، قواعد و قوانین حاکم بر فضای فیزیکی و واقعی را پشت سر گذارده و با سازوکارهای متفاوتی، سطح و محدوده‌ی روابط و تعامل‌های خویش را پایه‌گذاری می‌کنند (دالگرن، ۱۳۸۰: ۸۹). شبکه‌های اجتماعی سایبری غالباً از ویژگی «باز بودن»، و «عدم تمرکز» برخوردارند و ضمن انعطاف‌پذیری و ایمنی سطح بالا، کنترل اجتماعی را با چالش‌های جدی روبه‌رو کرده‌اند. این پتانسیل‌های دنیای مجازی وقتی در کنار جنبش‌های اجتماعی و حرکات سیاسی قرار می‌گیرند ماهیت واقعی این جنبش‌ها را دگرگون می‌کنند. دنیای گفتمانی این جنبش‌ها در سال‌های اخیر و با کمک فناوری‌های ارتباطی، ابعاد تازه و جدیدی به خود گرفته‌اند. این تفاوت گفتمانی موجب صف‌بندی‌های فکری و

1 - information technology

2 - Manuel Castells

3 - cyber community

4 - information society

5 - network society

6 - cyber space

ارزشی شده و آنها را به سمت استفاده از اهرم‌های فشار اجتماعی سوق می‌دهد. از این رو نسبت نزدیکی بین مقوله‌های جنبش‌های اجتماعی و گفتمان‌های فضای سایبری وجود دارد. یکی از حوزه‌های اجتماعی که شبکه‌های اجتماعی مجازی، ممکن است در توسعه یا تضعیف آن نقشی داشته باشد و بر روی آن تأثیرگذار باشد، جامعه‌ی مدنی است. جامعه‌ی مدنی مجموعه‌ای از نهادهای فعال و تشکلهای صنفی، اجتماعی و سیاسی قانونمند و مستقل است، که منعکس‌کننده‌ی دیدگاه‌های افراد جامعه به نظام سیاسی حاکم و واسطه‌ی بین دولت و مردم است. این نهادها ضامن نهادینه شدن آزادی و بسط مشارکت مردمی هستند، که در مهار قدرت خودکامه نقش اساسی را ایفاء می‌کنند. در این بین رسانه‌ها نقش اساسی در ایجاد جامعه‌ی مدنی دارند. ویژگی‌های فضای مجازی ایجاد زمینه‌ی مشارکت مدنی، حضور فعال مردم و نهادهای آنهاست مدنی و گفت و گو بین آنها می‌تواند فاصله بین رأس (دولت) و قاعده هرم (مردم) را کم کنند (کیتزمان، ۲۰۱۸: ۲۴۳).

در ایران نیز شبکه‌های اجتماعی با توجه به گسترش روزافزون آنها در بین شهروندان، مورد توجه سازمانهای مدنی قرار گرفته اند. تجربه‌ی زیسته (حضور بیش از یک دهه در نهاد مدنی) و مشاهدات عینی نگارنده‌ی مقاله بیانگر این است که امروزه سازمانهای مدنی ایران از این رسانه‌های نوظهور در حوزه‌ی فعالیت خود بسیار استفاده می‌کنند و در واقع ابزار مهم پیشبرد امور اجتماعی و فرهنگی و سیاسی نهادهای مدنی شبکه‌های اجتماعی هستند. اما آنچه در این تجربه‌ی زیسته بیش از همه مشهود است استفاده‌ی عمومی از این رسانه‌ها در فعالیت مدنی و ضعف در استفاده‌ی حرفه‌ای و تخصصی از آن است، به نحوی که بیشترین استفاده از این رسانه‌ها در نهادهای مدنی در کارکرد ارتباطی و اطلاع‌رسانی است و در حوزه‌های تخصصی؛ چون جریان‌سازی، کمپین‌سازی، ایجاد مشارکت در بین داوطلبان ضعیف هستند، بنابراین با توجه به نکات مطرح شده سوال اصلی پژوهش حاضر این است که مهم‌ترین پیشران‌های کلیدی امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران با تأکید بر فضای مجازی کدامند و سازوکار تأثیرگذاری هر کدام از این پیشران‌ها به چه صورت است؟

هدف اصلی و کلی پژوهش شناسایی و تحلیل پیشران‌های کلیدی و تأثیرگذار بر امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران با تأکید بر فضای مجازی است. اهداف جزئی پژوهش نیز به صورت زیر است:

- شناسایی و تحلیل میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر کدام از پیشران‌های تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران

- رتبه‌بندی و اولویت‌بندی تأثیرگذاری هر کدام از پیشران‌های تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران

## ۲- پیشینه‌ی پژوهش

### ۱-۲: پیشینه‌ی تجربی

- علی محمدی (۱۴۰۰) در تحقیقی به بررسی تأثیر فضای مجازی (شبکه‌های اجتماعی) بر افزایش مطالبه‌ی عمومی برای توسعه در ایران پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان یک جامعه‌ی باز رسانه‌ای با ویژگی انتشار و گردش آزاد اطلاعات، باز بودن فضای گفت‌وگو، طرح موضوعات مدنی و آموزش مشارکت مدنی تسهیلاتی را برای تحقق جامعه‌ی مدنی و الزامات آن فراهم می‌کند و جامعه‌ی مدنی تحت تأثیر رسانه‌های جدید تحولات زیادی را تجربه کرده و ایفای نقش آن در جامعه افزایش یافته‌است. یکی از تحولات مشهود ایران معاصر، رشد و تقویت فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مختلف است که به‌نوبه‌ی خود می‌تواند در ایجاد نهادهای اجتماعی و میانجی میان حکومت و شهروندان نظیر سازمان‌های مردم‌نهاد، نهادهای صنفی، احزاب، رسانه‌های مستقل و ... نقش ایفاء کند. این تحولات سریع با ایجاد روابط گسترده میان شهروندان منفعل گذشته با نخبگان جامعه و حاکمیت و شخصیت‌بخشی به شهروندان، زمینه‌ی گذار از جامعه‌ی

توده‌ای به جامعه‌ی مدنی را بی‌واسطه و به دور از مواجهه‌ی سخت بین جامعه و حاکمیت فراهم می‌کند. با رشد و توسعه‌ی جامعه‌ی مدنی، حوزه‌ی عمومی به عنوان بستری برای گفت‌وگوهای شهروندان پیرامون کارکرد و عملکرد نظام سیاسی و بیان مطالبات عمومی، تقویت شده و حقوق عمومی به گفتمانی رایج برای تضمین حداکثری آزادیهای فردی تبدیل می‌شود.

- خانیکی و خجیر (۱۳۹۷) در تحقیقی به «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه‌ی جامعه‌ی مدنی ایران» پرداخته‌اند. یافته‌های ایشان نشان می‌دهد که مصاحبه‌شوندگان برای نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه‌ی جامعه‌ی مدنی ایران ۱۲ کارکرد ارتباطی، خبری، تبلیغی، آموزشی، بسیج‌سازی، کمپین‌سازی، جایگزینی رسانه‌ی رسمی، تقویت قدرت اجتماعی نهادها، شفاف‌سازی، جریان‌سازی، شبکه‌سازی و سنجش افکار عمومی و ۱۰ کژکارکرد اخبار نادرست و شایعه، سرریزی اطلاعات، انبوه خلق مجازی، حباب گفت‌وگو، سلبریتی‌سازی، وجود همبستگی کاذب، درگیری در فضای مجازی و دور شدن از فعالیت مدنی واقعی، تخریب حریم خصوصی فعالان مدنی، غلبه‌ی مشارکت مجازی و ابزار ارائه و خودنمایی تعیین کردند. از بین این موارد، فعالان مدنی بیشترین کارکرد شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها را در بین فعالان مدنی شهر تهران کارکرد ارتباطی، خبری و آموزشی و کمترین کارکرد را سنجش افکار عمومی، شفاف‌سازی و شبکه‌سازی و بیشترین کژکارکردی را اخبار نادرست و شایعه، سرریزی اطلاعات و حباب گفت‌وگو و کمترین کژکارکردی را خودنمایی در فضای مجازی و سلبریتی‌سازی مطرح کردند.

- ابطحی و موسوی (۱۳۹۶) در مقاله‌ی «تأثیر رسانه بر توسعه‌ی سیاسی؛ مطالعه‌ی موردی سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران» بر این اعتقادند که امروزه یکی از مکانیسم‌ها و پیش‌زمینه‌های تحقق و دستیابی به توسعه‌ی سیاسی یعنی فرآیندی که در جریان آن نظام‌های ساده‌ی اقتدارگرای سیاسی، جای خود را به نظام‌های حق رأی همگانی، احزاب سیاسی و بوروکراسی‌های مدنی می‌دهند، رسانه‌های گروهی اعم از کلاسیک و جدید هستند چراکه وسایل ارتباط جمعی از زمان پیدایش به جهت ارتقای آگاهی عمومی شهروندان نسبت به مسائل سیاسی و نیز حقوق شهروندی تأثیرات شگرفی در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جوامع به‌جا گذاشته‌اند. در این راستا و در فرآیند تحقق و نهادینه‌سازی توسعه‌ی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران رسانه‌ی سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی به‌رغم انتقادات وارده از سوی برخی جناح‌های سیاسی کشور، به‌واسطه‌ی انعکاس خواست‌های شهروندان، نقد، تحقیق، تفحص یا اطلاع‌رسانی مناسب از کارکرد دولت و نهادهای دولتی، بیان کاستی‌ها و ضعف‌های مدیران اجرایی و نقد سیاست‌های به اجرا درآمده‌ی دولتی، ارتقای سواد رسانه‌ای، برگزاری مناظره‌های انتخاباتی و ترغیب و تهییج شهروندان به مشارکت سیاسی نقش اساسی و بنیادینی در تحقق مردم‌سالاری ایفا نموده‌اند.

- دارابی (۱۳۹۵) در مقاله‌ی «ارتقای سواد رسانه‌ای و تأثیر آن بر تقویت توسعه سیاسی در جامعه ایرانی»، تسریع و تقویت توسعه‌ی سیاسی در جامعه‌ی ایرانی مستلزم وجود نهادهای واسطی چون رسانه‌هاست تا رفتارهای مدنی، مهارت‌های شهروندی و مشارکت‌های سیاسی- اجتماعی را به مردم آموزش دهند. در حقیقت تبدیل شدن به یک شهروند فعال، مؤثر، مسئولیت‌پذیر، قانون‌گرا، پاسخ‌خواه و نقاد در فرآیند توسعه‌ی سیاسی جامعه‌ی ایرانی نیازمند کسب اطلاع و آموزش در این زمینه است. امری که با افزایش سواد رسانه‌ای شهروندان می‌توان به آن دست یافت. در این مقاله نتایج به دست آمده با توجه به بررسی ویژگی‌های توسعه سیاسی از یک سو و مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای از سوی دیگر نشان می‌دهد که یکی از لوازم تقویت فرآیند توسعه‌ی سیاسی در جامعه‌ی ایرانی ارتقای سواد رسانه‌ای شهروندان است تا رسانه‌ها بتوانند کارکردهای مطلوب خود را در این زمینه ادامه دهند و به بالا رفتن آگاهی شهروندان کمک کنند تا شرایط تحقق یک دموکراسی فراگیر ممکن گردد.

- خارجی - فونگ (۲۰۰۳) در پژوهشی درباره‌ی شبکه‌های اجتماعی دریافت که این شبکه‌ها با استفاده از شش روش در راستای ارتقای مردم‌سالاری عمل می‌کنند: ۱. از طریق تقویت ارزش ذاتی انجمن‌های اجتماعی ۲. پرورش فضایل مدنی و آموزش مهارت‌های سیاسی ۳. مقاومت در برابر قدرت و بررسی دقیق‌تر سیاست‌های دولت ۴. بهبود کیفیت و برابری مردم ۵. تسهیل گفت‌وگو و مشورت عمومی ۶. ایجاد فرصت‌ها برای شهروندان و گروه‌ها برای مشارکت مستقیم در امور حکومتی.

روری اوبراین (۲۰۰۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «جامعه‌ی مدنی، حوزه‌ی عمومی و اینترنت» ضمن بحث درباره‌ی ماهیت و اهمیت حوزه‌ی عمومی در زندگی سیاسی بر لزوم توجه به این مفهوم در بررسی سیاسی و اجتماعی اینترنت تأکید می‌کند زیرا «اینترنت می‌تواند مباحثه‌ی عمومی را به عنوان موتور محرک دموکراسی احیا کند». وی در پژوهش خود با استناد به نمونه‌های متعددی از کاربرد موفقیت‌آمیز اینترنت در ارتباطات سیاسی شهروندان این شبکه را امکانی برای تقویت حوزه‌ی عمومی سیاسی می‌شمارد و با تأکید بر لزوم تقویت و توسعه‌ی کاربردهای مدنی و سیاسی اینترنت، بزرگ‌ترین چالش و خطر را در برابر تبدیل این شبکه به حوزه‌ی عمومی موفق را تلاش بنگاه‌های بزرگ اقتصادی برای کنترل محتوای شبکه می‌داند. وی از نظریات هابرماس و دیگران در باب حوزه‌ی عمومی بهره گرفته است تا به عنوان مدل نظری تحقیق از آن برای ارزیابی قابلیت‌های ارتباطی اینترنت در تکامل بخشیدن به روند دموکراتیک سود جوید.

- وو جونگ شین (۲۰۰۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «آیا اینترنت تشویق‌کننده و مروج دموکراسی است؟» با دیدی به نسبت خوش‌بینانه تأثیر اینترنت و امکانات ایجاد شده در آن به‌ویژه سایت‌های اجتماعی اینترنتی را در ترویج دموکراسی مورد ارزیابی قرار داده است. شین در این مقاله روی انتخابات سال ۲۰۰۲ ریاست جمهوری کره جنوبی متمرکز شده است. نویسنده معتقد است که اینترنت اولین و جدیدترین فناوری ارتباطی است که کنش متقابل در فضای مجازی را امکان‌پذیر می‌سازد. بهره‌گیری از اولین وسیله‌ی ارتباطی و امکانات آن از دهه ۱۹۹۰ بدین‌سو بسیار مورد توجه احزاب و نامزدهای سیاسی قرار گرفته است. شین با بررسی انتخابات ریاست جمهوری کره جنوبی در سال ۲۰۰۲ اعلام می‌دارد این انتخابات و نتیجه‌ی نهایی آن تأثیرگذاری اینترنت بر سیاست را به وضوح نمایان ساخت. در این انتخابات رئیس‌جمهور منتخب دومون هین و طرفدارانش به کمک شبکه، پیروز انتخابات شدند. به گفته‌ی شین: او در حالی رئیس‌جمهور کره جنوبی شد که پیرویش بر خلاف معمول ناشی از ائتلاف سنتی میان رسانه‌ها و قدرت‌های سیاسی و اقتصادی نبود. شین در پایان مقاله خاطر نشان می‌سازد که هر چند اینترنت و امکانات آن محدودیت‌های فراوانی دارد اما به صورت بالقوه از توانایی تأثیر بر فعالیت‌های سیاسی افراد برخوردار بوده و موجب شرکت فعال آنان در امور سیاسی می‌شود.

مرور پژوهش‌های داخلی در این تحقیق نشان می‌دهد که تحقیقات انجام شده‌ی این محققان بیشتر بر متغیرهای همچون توسعه‌ی سیاسی، سواد رسانه‌ای، رسانه و کنش دموکراتیک تأکید داشته‌اند این در حالیست که خود این متغیرها باید در بستر تحقق پیشران‌های بررسی شده در این پژوهش محقق گردند. بر همین اساس پژوهش‌های انجام شده فاقد نگاه جامع‌نگری و بررسی پیشران‌های مؤثر در تحقق جامعه‌ی مدنی هستند. از این رو تحقیق انجام شده با بررسی پیشران‌های تأثیرگذار می‌تواند دارای نوآوری در این زمینه باشد. همچنین بیشتر مطالعات انجام شده فاقد رویکردی آینده‌پژوهانه نسبت به موضوع مورد مطالعه هستند که در تحقیق پیش‌رو این خلاء جبران شده است. در حوزه‌ی پژوهش‌های انجام شده‌ی خارجی به متغیرهایی همچون شبکه‌ی اجتماعی، اینترنت و حوزه‌ی عمومی پرداخته‌اند. اما یافته‌های این پژوهش‌های انجام شده فضایی روشن از چگونگی تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران برای خواننده ارائه نکرده است و از طرفی با توجه به شرایط خاص فرهنگی و اجتماعی ایران این‌گونه پژوهش‌های انجام شده آن‌چنان نمی‌تواند رهنمون مناسبی برای تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران محسوب گردد. اما این تحقیق سعی بر آن دارد تا ضمن توجه به بحث فرهنگ و متغیرهای تأثیرگذار در تحقق جامعه‌ی مدنی میزان تأثیرگذاری آنها را در ایران مورد نقد و بررسی قرار دهد.

جهانگیری، مسعود؛ اسمعیل‌زاد، علیرضا و شاکری خوئی، احسان. (۱۴۰۲). تحلیل زمینه‌های فرهنگی امکان تحقق جامعه مدنی در ایران



## ۲-۲: ملاحظات نظری

تأکید نظری اصلی پژوهش حاضر بر نظریه‌ی جامعه‌ی شبکه‌ای کاستلز است. به اعتقاد کاستلز (۱۳۸۴، ۱۳۹۵، ۲۰۰۹، ۲۰۰۷) اگرچه فناوری اطلاعات، ارتباطات جمعی نظیر تلویزیون، روزنامه و رادیو را متحول ساخته و حتی الگویی جدید از ارتباطات میان‌فردی را به کمک بستر اینترنت فراهم آورده است اما نقطه‌ی اوج تأثیر فناوری اطلاعات را باید ایجاد ارتباطات جمعی خودانگیز دانست. ارتباط جمعی خودانگیز در بستر اینترنت به وقوع می‌پیوندد و به موجب آن فرد خود به تولید پیام و ارسال گسترده‌ی آن مبادرت می‌کند و به این سبب شکلی جدید از ارتباطات ظهور می‌کند که بین ارتباط جمعی و ارتباط میان‌فردی قرار دارد. این شکل از ارتباطات در بستر فناوری‌های جدیدی نظیر وب<sup>۱</sup> فعالیت‌هایی همچون وبلاگ‌نویسی و شبکه‌های اجتماعی امکان ظهور یافته است. شبکه‌ها، ساختارهایی باز هستند که می‌توانند بدون هیچ محدودیتی گسترش یابند و نقاط شاخص جدید را در درون خود پذیرا شوند تا زمانی که این نقاط توانایی ارتباط در شبکه را داشته باشند و متناسب با این شبکه‌ها فرهنگ نیز در چارچوب انتقال نمادها به وسیله‌ی واسطه‌های الکترونیک شکل می‌گیرد. این واسطه‌های متنوع با مخاطبانی گوناگون سروکار دارند و مجموعه‌ای غنی از حیث محتوای نمادین و در قالب متون الکترونیک در اختیارشان قرار می‌دهند. به این ترتیب این فضای مجازی حاوی اطلاعات متکثر و متنوع، به صورت بخشی از واقعیت اجتماعی عصر جدید در می‌آید و فضای اصلی تعامل‌های معرفتی را کم و بیش در اختیار می‌گیرد. به عقیده‌ی کاستلز مهم‌ترین بحران دموکراسی در شرایط سیاست رسانه‌های عصر دموکراسی در قلمرو نهادی در جامعه‌ای است که در آن معنا در قلمرو رسانه تولید می‌شود. در این راستا کاستلز از عبارت بازسازی دموکراسی به‌منظور تشریح شرایط نوین بهره می‌گیرد. به عقیده‌ی کاستلز رسانه‌های الکترونیک جهت وسعت بخشیدن به مشارکت شهروندان، به تقویت مشارکت شهروندان در حکومت محلی کمک می‌کنند و همچنین دسترسی مستقیم و همزمان به گردش اطلاعات و ارتباطات در رسانه‌های مجازی باعث تسهیل انتشار و اصلاح اطلاعات می‌شود و امکاناتی جهت تعامل و مباحثه را ممکن می‌گرداند که از کنترل رسانه‌ها خارج است. مهم‌تر آنکه شهروندان می‌توانند منظومه‌های ایدئولوژیک و سیاسی مختص به خود را تشکیل دهند؛ منظومه‌هایی که بر ساختار سیاسی مستقر پیشی می‌گیرند و بدین‌سان عرصه‌ی سیاسی انعطاف‌پذیر و انطباق‌پذیری ایجاد می‌کنند. سرانجام توسعه‌ی سیاست نمادین و بسیج سیاسی در نهضت‌های غیرسیاسی به صورت الکترونیک سومین جریان از فرآیند بازسازی دموکراسی در جامعه‌ی شبکه‌ای مورد نظر کاستلز است. این تحولات و بسیج‌ها حول مسائلی شکل می‌گیرند که از اجماع و وفاق گسترده‌ای برخوردارند و ضرورتاً ربطی به این یا آن حزب سیاسی ندارند. هدف آنها تأثیرگذاری بر فرآیند سیاسی یعنی تأثیرگذاری بر مدیریت جامعه از طریق نمایندگی جامعه است. این صور بسیج سیاسی که می‌توان آنها را معطوف به مسئله و سیاست غیرجانب‌دارانه تعریف کرد بر قواعد و نتایج رقابت‌های سیاسی رسمی مؤثرند. آنها دغدغه و توجه به امور عمومی را در ذهن و زندگی مردم دوباره مشروع می‌سازند. آنها این کار را با ایجاد فرآیندهای سیاسی جدید و مسائل سیاسی جدید انجام می‌دهند و به بالیدن دموکراسی اطلاعاتی کمک می‌کنند (رهبرقازی و همکاران، ۱۳۹۶). به عقیده‌ی کاستلز در کتاب «قدرت ارتباطات» محیط ارتباطی چند رسانه‌ای فراگیر می‌تواند واسطه‌ای برای بیان تنوع پیام‌های بدیل در عصر ارتباط‌گیری جمعی باشد (عباس‌زاده، ۱۳۹۵). در این نظریه جایگاه اینترنت به عنوان زیرساخت اساسی جامعه‌ی اطلاعاتی بسیار مهم است چراکه اینترنت به تقویت همه‌جانبه‌ی جامعه‌ی اطلاعاتی کمک فراوانی می‌کند. از این نقطه‌نظر

<sup>1</sup> Web

اینترنت باعث تمرکززدایی و شکست الگوی تک صدایی، تنوع بی‌شمار مطالب، مجازی بودن، کاهش اهمیت زمان و مکان و شکل گرفتن گفتمان‌های مختلف می‌شود. هم‌چنین سبب شکل‌گیری هویت جدیدی می‌گردد. با تکیه بر آرای کاستلز در کتاب «عصر اطلاعات» می‌توان گفت که قدرت هویت، اینترنت و کاربرد آن تأثیر مستقیمی بر روابط و مناسبات سیاسی دارد و می‌تواند از راه برقراری و افزایش ارتباطات دوسویه به نوعی باعث ایجاد تعاملات سیاسی اثربخش گردد و اسباب افزایش تعهد بین‌المللی، اعتماد و مشارکت بین دولت‌ها را فراهم سازد و باعث ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر شبکه گردد به جای اینکه صرفاً بر گروه مبتنی باشد. بر همین اساس، بارزترین خصوصیت دوران اینترنت تکثر، چندپارگی، تعدد و عدم تعیین سیاست‌های هویتی، تمرکززدایی و... است که همگی باعث تضعیف منابع جمعی هویت نظیر طبقه و اجتماع می‌گردد و سطح وفاداری‌های سنتی به پیوندهای سیاسی و اجتماعی را کاهش می‌دهد.

امیرژانوف (۲۰۱۷) در خصوص شبکه‌های اجتماعی و جامعه‌ی مدنی قزاقستان و چین بیانگر این است که ظرفیت‌های منبعث از ویژگی‌های فنی شبکه‌ها؛ چون گستره‌ی پوشش جهانی، آزادی در ارسال و دریافت اطلاعات، تعامل و دوسویگی بین کاربران باعث توسعه‌ی فعالیت مدنی در این کشورها شده است. با همین نگاه، مطالعات ویرا و فرییرا (۲۰۱۷) در برزیل نیز بیانگر این است که ظرفیت‌هایی چون هزینه‌ی پایین خدمات در شبکه‌ها، تنوع کاربران و دسترسی آسان به آنها، فضای حمایتی کاربران از نهادهای مدنی و... در شبکه‌ها باعث رونق نهادهای مدنی می‌شود. جفری الگزندر نیز معتقد است سپهر خاصی از زندگی اجتماعی به‌ویژه در جوامع دموکراتیک وجود دارد که مهم‌ترین جایگاه اعمال ساخت فرهنگی است. به‌طوری که هرگونه تعامل، کنش و انتقال معنا در آن ساحت به مدد معانی و مستقل از سایر ساخت‌ها صورت می‌گیرد.

جفری الکساندر این حوزه را "جامعه‌ی مدنی" می‌نامد. به عبارت دیگر شاید بتوان گفت جامعه‌ی مدنی صورت عینیت‌یافته‌ی ساخت فرهنگی است. از آنجا که جامعه‌ی مدنی چولانگاه معانی و نمادهاست، بیش از هر ساحت دیگری برای تداوم و بقا نیازمند همان اخلاقیات مشترک است که پیشتر از آن سخن رانده شد. اما این یکپارچگی که مشخصه‌ی اساسی جامعه‌ی مدنی به شمار می‌رود به علت تأثیراتی که جامعه‌ی مدنی از دیگر ساخت‌های اجتماعی نظیر اقتصاد، سیاست و اجتماع می‌پذیرد، مخدوش می‌شود. و در آن زمان «گفتمان جامعه‌ی مدنی»<sup>۱</sup> مطرح می‌شود که آن هم نظامی سلسله‌مراتبی است که اساساً بسیاری از صداها را خاموش می‌کند. که در این میان راه‌حل الگزندر ارائه‌ی برنامه‌ی قوی است. که براساس دیدگاه او مرزهای نمادین (دال‌ها) که در ساخت فرهنگی وجود دارند، به دلیل خودمختاری این ساخت بدون تغییر باقی خواهند ماند. حال آنکه مرزهای اجتماعی (مدلول‌ها) از طریق جنبش‌های اجتماعی یا تلاش‌های فردی قابل تغییر است (الکساندر، ۲۰۰۳: ۱۱۱). در نمودار زیر مدل مفهومی تحقیق حاضر ترسیم شده است

در جدول زیر متغیرها و پیشران‌های استخراج شده از پیشینه‌ی مطالعاتی و مرور نظری ذکر شده است. نکته‌ی قابل توجه این که در تحقیق حاضر پیشران‌ها و متغیرهایی استفاده شده است که به هدف و زمینه‌ی مطالعه‌ی کنونی مرتبط است.

<sup>1</sup> The discourse of civil society

## جدول ۱: پیشران ها و متغیرهای استخراج شده

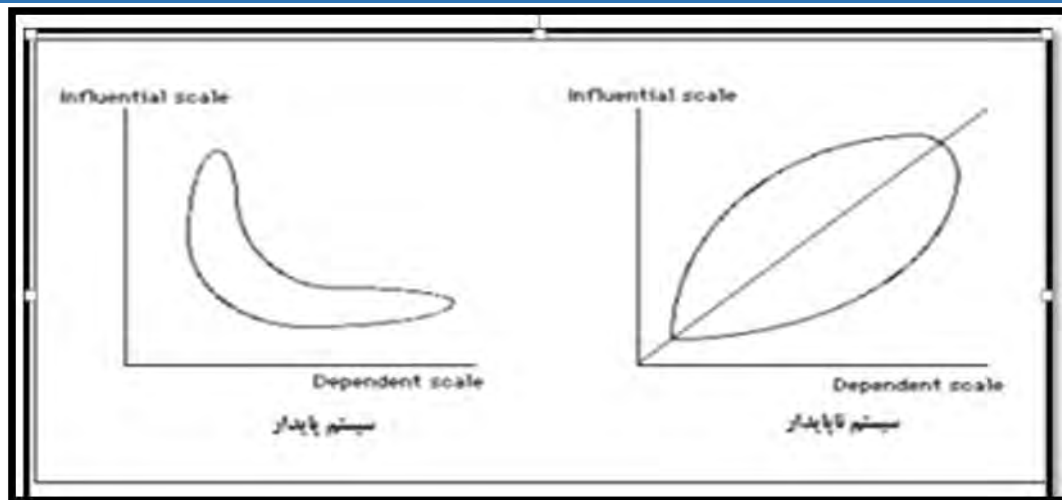
نظریه/مطالعه	سال	پیشران ها و متغیرهای استخراج شده
علی محمدی	۱۴۰۰	انتشار و گردش آزاد اطلاعات، باز بودن فضای گفت‌وگو، آموزش و مشارکت مدنی تسهیلاتی
خانیکی و خجیر	۱۳۹۷	کارکرد تبلیغی، کارکرد آموزشی، بسیج‌سازی، کمپین‌سازی، جایگزینی رسانه‌ی رسمی، تقویت قدرت اجتماعی نهادها، شفاف‌سازی، جریان‌سازی، شبکه‌سازی و سنجش افکار عمومی
ابطحی و موسوی	۱۳۹۶	ارتقای آگاهی عمومی حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، اطلاع‌رسانی، مشارکت سیاسی
دارابی	۱۳۹۵	ارتقای سواد رسانه‌ای
فونگ	۲۰۰۳	تقویت ارزش ذاتی انجمن‌های اجتماعی، پرورش فضایل مدنی و آموزش مهارت‌های سیاسی، مقاومت در برابر قدرت و بررسی دقیق‌تر سیاست‌های دولت، بهبود کیفیت و برابری مردم، تسهیل گفت‌وگو و مشورت عمومی
روری اوبراین	۲۰۰۳	تقویت حوزه‌ی عمومی سیاسی
کاستلز	۲۰۰۹	ارتباطات جمعی خودانگیز، تکثر اطلاعاتی، تقویت مشارکت شهروندان در حکومت محلی، گردش اطلاعات و ارتباطات، بسیج سیاسی، تمرکززدایی و شکست الگوی تک صدایی، تعدد و عدم تعیین سیاست‌های هویتی، تمرکززدایی
امیرزادانوف	۲۰۱۷	آزادی در ارسال و دریافت اطلاعات، تعامل و دوسویگی بین کاربران
الگزندر	۲۰۰۳	مرزهای نمادین (دال‌ها)، مرزهای اجتماعی (مدلول‌ها)

## ۳- روش پژوهش

روش تحقیق حاضر روش تحلیل ساختاری (میک‌مک<sup>۱</sup>) است. روش تحلیل ساختاری به دنبال مشخص کردن متغیرهای کلیدی (آشکار یا پنهان) به منظور دریافت نظرات و تشویق مشارکت کنندگان و ذینفعان در مورد جوانب و رفتارهای پیچیده و غیرقابل پیش‌بینی یک سیستم است. روش تحلیل ساختاری ابزاری است برای پیوند عقاید و تفکرات که از طریق ماتریس ارتباط تمامی متغیرهای سیستم، به توصیف و شناسایی سیستمی می‌پردازد. توانایی این مدل در شناسایی روابط بین متغیرها و در نهایت شناسایی متغیرهای کلید مؤثر در تکامل سیستم است. روش تحلیل ساختاری در مطالعه‌ی کیفی سیستم‌های به شدت متغیر کاربرد دارد.

فرایند کار در تحقیق حاضر به گونه‌ای بوده است که در ابتدا از بررسی تحقیقات تجربی پیشین و مطالعات نظری، پیشران‌های کلیدی و تأثیرگذار فضای مجازی که بر امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در جامعه‌ی ایران تأثیرگذار هستند، استخراج شده است و در مرحله‌ی بعد از طریق نرم افزار میک مک به ایجاد و تحلیل ماتریس تأثیر متقاطع پیشران‌ها پرداخته شد، برای این کار از نظرات ۱۲ نفر از کارشناسان و خبرگان دانشگاه که در زمینه‌ی فضای مجازی، علوم سیاسی، رسانه و ارتباطات و جامعه‌شناسی صاحب‌نظر بوده‌اند استفاده شده و تمامی پیشران‌ها به منصفه داوری اساتید صاحب‌نظر قرار گرفته و پیشران‌ها از بعد میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بررسی شده و پیشران‌های تنظیمی که از بعد تأثیرپذیری و تأثیرگذاری در وضعیت نرمال (نه بسیار تأثیرپذیر و نه بسیار تأثیرگذار) قرار داشتند استخراج شد. شکل زیر الگوی پایدار و ناپایداری سیستم مورد بررسی را نشان می‌دهد که با توجه به شکل استخراج شده‌ی سیستم مورد مطالعه‌ی ما از پایداری برخوردار می‌باشد.

<sup>1</sup> Mic Mac



شکل ۱: نمودار پایداری یا ناپایداری سیستم

در جدول زیر مشخصات متخصصان که در فرایند کار از طریق پنل خبرگی به ارزیابی پیشران‌ها پرداخته‌اند بیان شده است.

جدول ۲: مشخصات خبرگان و متخصصان

ردیف	تحصیلات	سن	جنسیت	سمت/ حوزه فعالیت
۱	دکتری	۴۵	مرد	عضو هیئت علمی، و متخصص علوم سیاسی
۲	دکتری	۴۸	مرد	عضو هیئت علمی، و متخصص جامعه‌شناسی سیاسی
۳	دکتری	۳۵	زن	متخصص مدیریت رسانه و سردبیر مجله
۴	دکتری	۳۸	مرد	متخصص در سیاست‌گذاری فرهنگی
۵	دکتری	۴۸	مرد	متخصص در حوزه‌ی ارتباطات
۶	دکتری دانشجوی دکتری	۳۰	زن	متخصص در روابط بین الملل
۷	دکتری	۳۶	مرد	عضو هیئت علمی، و متخصص در حوزه‌ی جامعه‌شناسی فرهنگی
۸	کارشناسی ارشد	۴۲	مرد	متخصص در حوزه‌ی جامعه‌شناسی سیاسی و نماینده‌ی مجلس
۹	دکتری	۴۹	مرد	عضو هیئت علمی و متخصص در حوزه‌ی مردم‌شناسی ایران
۱۰	دانشجوی دکتری	۴۵	مرد	عضو هیئت علمی و متخصص در حوزه‌ی مطالعات خاورمیانه
۱۱	کارشناسی ارشد	۳۳	زن	فعال سیاسی، متخصص علوم سیاسی
۱۲	کارشناسی ارشد	۳۰	مرد	متخصص علوم ارتباطات اجتماعی

#### ۴- تحلیل یافته‌ها

با توجه به مرور نظری پژوهش حاضر و همچنین پیشینه‌ی مطالعاتی، در جدول زیر پیشران‌های کلیدی و تأثیرگذار در حوزه‌ی فضای مجازی که می‌توانند در تحقق جامعه‌ی مدنی در جامعه‌ی ایران تأثیرگذار باشند استخراج شده است.

جهانگیری، مسعود؛ اسمعیل‌زاد، علیرضا و شاکری خوئی، احسان. (۱۴۰۲). تحلیل زمینه‌های فرهنگی امکان تحقق جامعه مدنی در ایران

جدول ۳: پیشران‌های شناسایی شده

ردیف	پیشران‌ها	نشانه
۱	تکثرگرایی	A
۲	جریان‌سازی	B
۳	گردش آزاد اطلاعات	C
۴	شکل گرفتن گفتمان‌های مختلف	D
۵	شکستن الگوی تک‌صدایی	E
۶	تقویت ارتباطات میان فردی	F
۷	بسیج‌سازی	G
۸	شفاف‌سازی	H
۹	کمپین‌سازی	I
۱۰	آگاهی بخشی مدنی	J
۱۱	سنجش افکار عمومی	K
۱۲	تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب	L

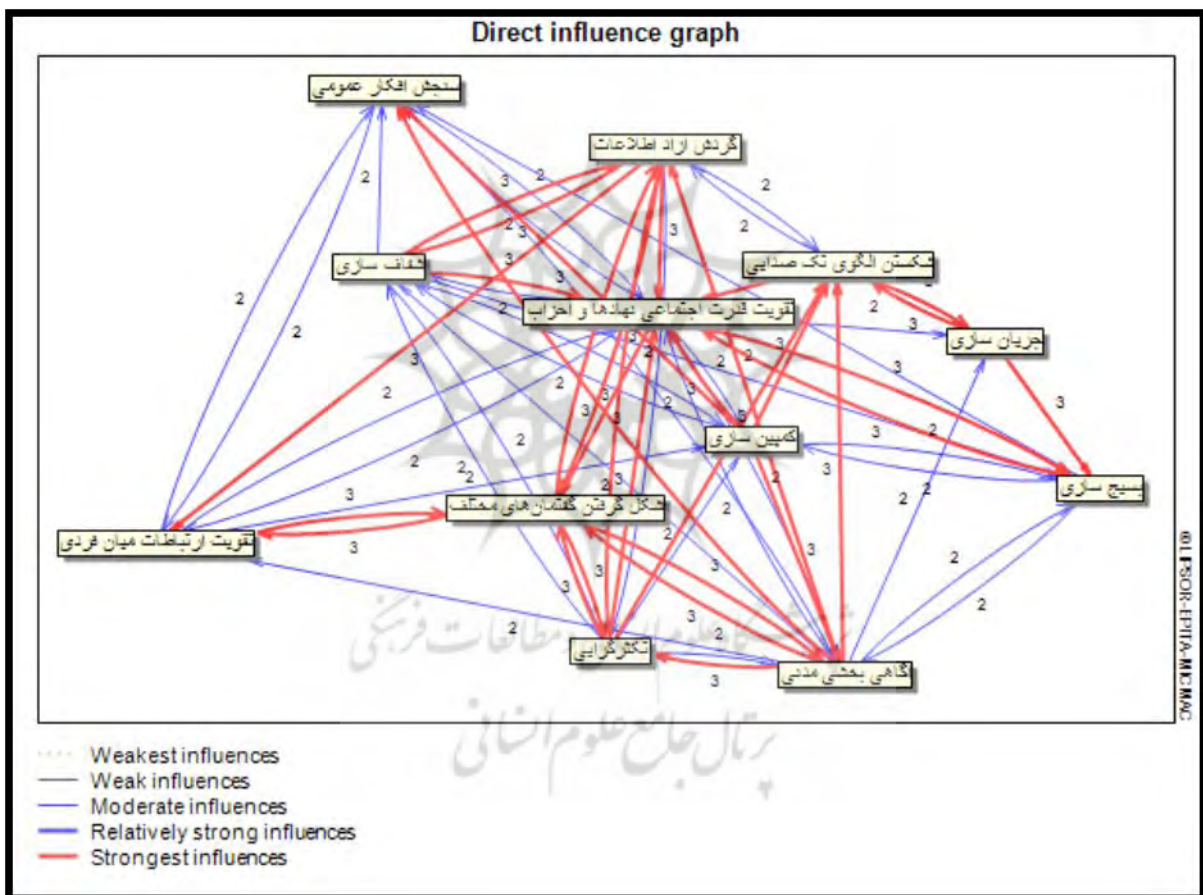
با توجه به ماتریس ساختاری تأثیر هر کدام از پیشران‌ها بر سایر پیشران‌ها به صورت دو به دو در طی پنل خبره‌گی به منصفه داوری خبرگان قرار گرفته است و نتایج حاصل که شامل میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر کدام از پیشران‌ها می‌باشد در جدول زیر بیان شده است.

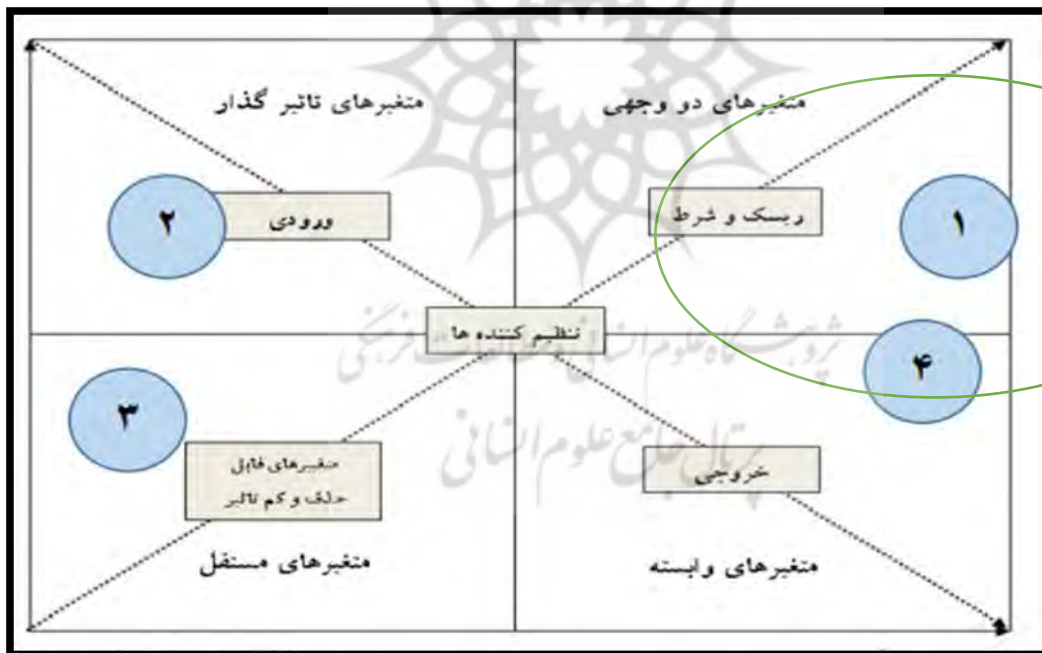
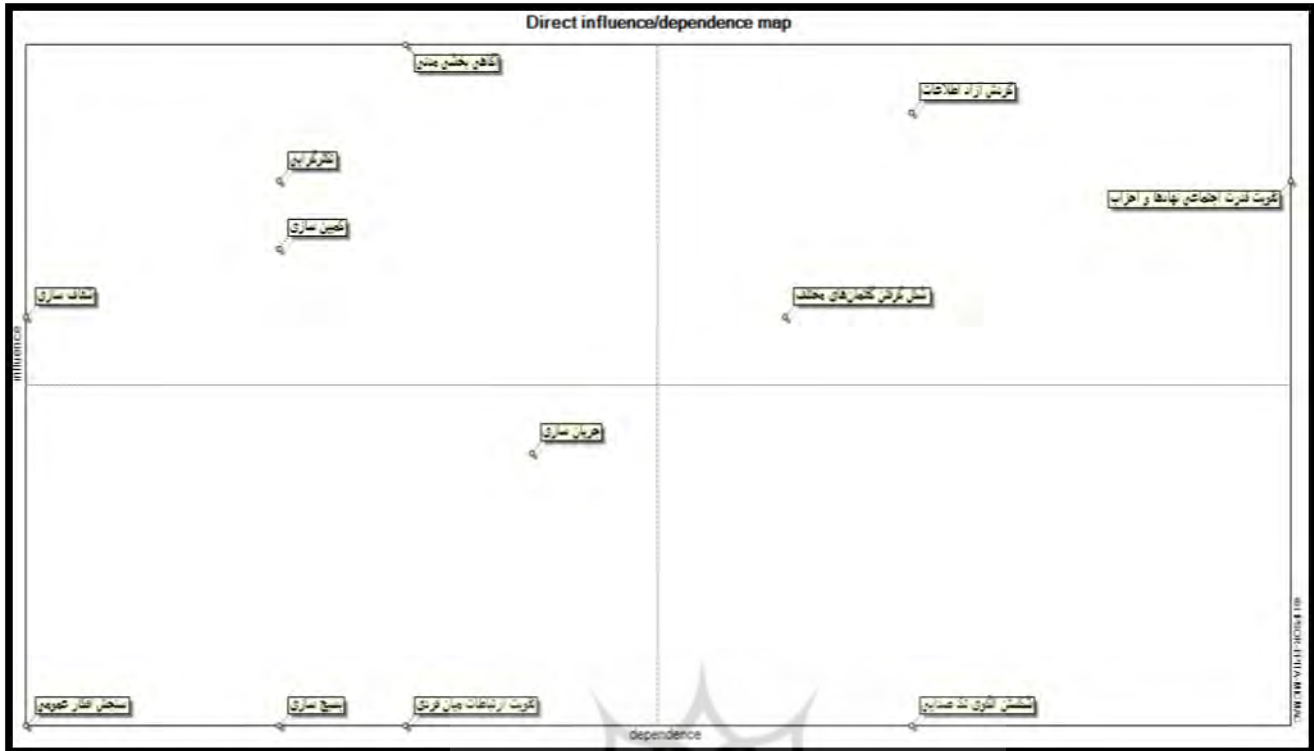
جدول ۴: تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پیشران‌ها

ردیف	پیشران‌ها	میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری
۱	تکثرگرایی	۲۴	۱۹
۲	جریان‌سازی	۲۰	۲۱
۳	گردش آزاد اطلاعات	۲۵	۲۴
۴	شکل گرفتن گفتمان‌های مختلف	۲۲	۲۳
۵	شکستن الگوی تک‌صدایی	۱۶	۲۴
۶	تقویت ارتباطات میان فردی	۱۶	۲۰
۷	بسیج‌سازی	۱۶	۱۹
۸	شفاف‌سازی	۲۲	۱۷
۹	کمپین‌سازی	۲۳	۱۹
۱۰	آگاهی بخشی مدنی	۲۶	۲۰
۱۱	سنجش افکار عمومی	۱۶	۱۷
۱۲	تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب	۲۴	۲۷
	کل	۲۵۰	۲۵۰

جدول بالا میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هرکدام از پیشران‌ها را در امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران را نشان می‌دهد، از بعد تأثیرگذاری پیشران، آگاهی‌بخشی مدنی در درجه‌ی اول با نمره‌ی تأثیرگذاری ۲۶ و پیشران گردش آزاد اطلاعات با نمره‌ی تأثیرگذاری ۲۵ در درجه‌ی دوم و پیشران‌های تکثرگرایی و تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب هردو به‌صورت مشترک با نمره‌ی ۲۴ در درجه‌ی سوم میزان تأثیرگذاری قرار دارند. همچنین از بعد تأثیرپذیری نیز تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب با وجود این‌که دارای تأثیر پذیری بالایی در تحقق جامعه‌ی مدنی است خود بیشترین تأثیرپذیری را از سایر پیشران‌ها دارد. همچنین پیشران شکستن الگوی تک‌صدایی نیز، در مرحله‌ی بعدی دارای بیشترین تأثیرپذیری از پیشران‌های دیگر است. در گراف زیر اثرات مستقیم هرکدام از پیشرانها بر امکان تحقق جامعه‌ی مدنی نشان داده شده است.

شکل ۲: ارتباط بین پیشران‌ها





شکل ۳: پراکندگی پیشران‌ها

مختصات بالا شامل چهار بخش است. قسمت شماره ۲ شامل پیشران‌ها و متغیرهای تأثیرگذار هستند؛ یعنی پیشران‌هایی که دارای بیشترین میزان تأثیرگذاری و کمترین میزان تأثیرپذیری هستند که در پژوهش حاضر پیشران‌هایی که در این قسمت

جهانگیری، مسعود؛ اسمعیل‌زاد، علیرضا و شاکری خوئی، احسان. (۱۴۰۲). تحلیل زمینه‌های فرهنگی امکان تحقق جامعه مدنی در ایران

قرار گرفته‌اند. شامل آگاه‌سازی مدنی، کمپین‌سازی، شفاف‌سازی و تکثرگرایی می‌باشند که بیشترین تأثیرگذاری را در تحقق جامعه‌ی مدنی ایجاد می‌کنند که در عین حال خود از سایر پیشران‌ها تأثیر نمی‌پذیرند.

قسمت شماره‌ی ۳ شامل پیشران‌هایی می‌شوند که دارای کمترین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هستند که در تحقیق حاضر این پیشران‌ها شامل جریان‌سازی، تقویت ارتباط میان‌فردی، بسیج‌سازی و سنجش افکار عمومی هستند.

قسمت شماره‌ی ۴ شامل پیشران‌هایی می‌شوند که دارای بیشترین تأثیرپذیری و کمترین تأثیرگذاری هستند. که در تحقیق حاضر تنها پیشران شکستن الگوی تک‌صدایی است که در این قسمت قرار گرفته است.

در نهایت قسمت شماره‌ی ۱ شامل پیشران‌هایی می‌شود که از بعد تأثیرپذیری و تأثیرگذاری در شرایط متعادلی قرار دارند که به آنها پیشران‌های تنظیمی گفته می‌شود. در تحقیق حاضر پیشران‌های تنظیمی شامل گردش آزاد اطلاعات، شکل‌گرفتن گفتمان‌های مختلف و تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب هستند. پیشران‌های تنظیمی در تحقیق حاضر، پیشران‌هایی هستند که در حوزه‌ی تحقق جامعه‌ی مدنی قابلیت تحقق‌پذیری بیشتری را دارند و این امکان را به‌وجود می‌آورند تا در کنار همدیگر فرآیند تحقق جامعه‌ی مدنی را تسریع بخشند.

در شکل زیر پیشران‌ها و متغیرها هم به صورت ماتریس تأثیرگذاری مستقیم و هم ماتریس تأثیرگذاری غیرمستقیم دسته‌بندی شده‌اند.

Classify variables according to their

Rank	Variable	Variable
1	10 - J	10 - J
2	3 - C	3 - C
3	1 - A	1 - A
4	12 - L	12 - L
5	9 - I	4 - D
6	4 - D	9 - I
7	8 - H	8 - H
8	2 - B	2 - B
9	5 - E	5 - E
10	6 - F	7 - G
11	7 - G	11 - K
12	11 - K	6 - F

© PSOR-EPTA-MCMAC

شکل ۴: رتبه بندی تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم پیشران‌ها

با توجه به شکل بالا هم از بعد تأثیرگذاری مستقیم و هم غیرمستقیم سه پیشران تکثرگرایی، گردش آزاد اطلاعات و آگاهی‌بخشی مدنی در ردیف ۱ تا ۳ قرار دارند؛ به این معنی که در تحقق جامعه‌ی مدنی بدون در نظر گرفتن سایر پیشران‌ها، این سه پیشران در اولویت قرار دارند.



**Classement par dépendance**

Rank	Variable	Variable
1	12 - L	12 - L
2	3 - C	5 - E
3	5 - E	3 - C
4	4 - D	4 - D
5	2 - B	2 - B
6	6 - F	6 - F
7	10 - J	10 - J
8	1 - A	1 - A
9	7 - G	7 - G
10	9 - I	9 - I
11	8 - H	8 - H
12	11 - K	11 - K

© I PSOR-FPIA-MCMAC  
DOWM

شکل ۵: رتبه بندی پذیری مستقیم و غیر مستقیم پیشران ها

با توجه به شکل بالا هم از بعد تأثیرپذیری مستقیم و هم غیرمستقیم سه پیشران گردش آزاد اطلاعات، شکستن الگوی تک صدایی، تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب در ردیف ۱ تا ۳ قرار دارند؛ به این معنی که در تحقق جامعه‌ی مدنی بدون در نظر گرفتن سایر پیشران‌ها این سه پیشران تأثیرپذیرترند.

#### ۵- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های تحقیق، سه متغیر یا پیشران گردش آزاد اطلاعات، شکل گرفتن گفتمان‌های مختلف و تقویت قدرت اجتماعی نهادها و احزاب به‌عنوان متغیرهای تنظیمی و متعادل‌شناسایی شد به این معنی این پیشران‌ها می‌توانند در حوزه‌ی تحقق جامعه‌ی مدنی مؤثرتر باشند و با برنامه‌ریزی و سیاستگذاری بر روی این پیشران‌ها می‌توان در تحقق جامعه‌ی مدنی گام برداشت. در زمینه‌ی گردش آزاد اطلاعات می‌توان گفت شبکه‌های اجتماعی مجازی به ابزاری برای شکل‌گیری یک جامعه‌ی باز رسانه‌ای با ویژگی انتشار آزاد اطلاعات، بازبودن فضای گفت‌وگو، افشاگری و انعکاس مسائل مدنی شهروندان می‌تواند مقدمه‌ای برای شکل‌گیری و تقویت جامعه‌ی مدنی باشد. این شبکه‌ها ممکن است اساسی‌ترین زمینه‌های تحقق جامعه‌ی مدنی، بسط و توسعه دموکراسی و مردم‌سالاری دینی را در جامعه و بین مردم ایجاد کنند. این فناوری‌های نوظهور با ایجاد فرصت دسترسی آسان به حجم زیادی از اطلاعات، امکان برقراری ارتباط سریع هم‌زمان، فرصت‌های برابر برای ارسال و دریافت پیام و ایجاد بستر فعالیت‌های سیاسی برای کاربرانی که تعدادشان دائماً رو به افزایش است، توانسته‌اند جای خود را در زندگی افراد بازکنند و به‌دنبال آن زندگی آنها را دچار تحول سازند.

در زمینه‌ی شکل‌گرفتن تکثر گفتمان‌های مختلف، می‌توان گفت یکی از راه‌کارهای اساسی توسعه‌ی جامعه‌ی مدنی، خروج از تمرکزگرایی و یکتانگاری (مونوسم)، ترویج تنوع و تکثر کمی و کیفی گفتمان‌ها و تنوع آرا و عقاید، جهت مصالح جامعه و سرانجام تکثر قدرت در تکثرگرایی و تکثرطلبی گروه‌ها، دسته‌جات و سازمان‌های واسط می‌باشد. در چنین وضعیتی قدرت در سراسر جامعه پراکنده می‌شود و مرکز تصمیم‌گیری نهایی و انحصاری قدرتمندی وجود ندارد، و تکثرگرایی گفتمانی در همه‌ی ابعاد فلسفی، اخلاقی، فرهنگی و سیاسی پذیرفته می‌شود و همزیستی مسالمت‌آمیز معتقدان و صاحبان اندیشه و آراء و هواداران حقایق متعدد در کنار هم امکان‌پذیر می‌شود. دولت در چنین جامعه‌ی محصول تعامل این فرآیند بین گروه‌ها و گفتمان‌های سیاسی است و قدرت واقعی در بین گروه‌های مختلف پراکنده شده است و اعتقاد بر این است که تمرکز قدرت مساوی با مرگ تحقق جامعه‌ی مدنی است. وفاداری افراد به گروه‌ها و وفاداری گروه‌ها به دولت است و گروه‌های تشکیل‌دهنده

جهانگیری، مسعود؛ اسمعیل‌زاد، علیرضا و شاکری خوئی، احسان. (۱۴۰۲). تحلیل زمینه‌های فرهنگی امکان تحقق جامعه مدنی در ایران

دولت از طریق مراوده و گفت‌وگو با یکدیگر ارتباط دارند، نه از طریق دولت. دولت برای تضمین آزادی و عدالت، صرفاً وظیفه‌ی گفت‌وگو با سایر گروه‌ها را دارد. بنابراین جامعه‌ی متکثر، شبکه‌ای از گروه‌هاست، نه افراد و با این منظر است که در این نوع جوامع، هم فردگرایی افراطی لیبرالیستی نفی می‌شود و هم ایده‌ی وحدت‌گرایانه‌ی دولت.

در زمینه‌ی تقویت قدرت اجتماعی احزاب، می‌توان گفت که در ادبیات کلاسیک درباره‌ی جامعه‌ی مدنی، احزاب سیاسی به عنوان بخشی از جامعه‌ی مدنی محسوب نمی‌شوند. آنها یا بخشی از نظام سیاسی می‌شدند و یا «دولت در انتظار» و به امید انتخاب شدن و حکومت‌داری در آینده. نتیجه این‌که، احزاب سیاسی به جای تمایل و ارتباط با سازمان‌های جامعه‌ی مدنی برای نیل به اهداف مشترک، تلاش فراوانی برای دستیابی به حکومت داشته‌اند. اما «هافمیستر و گرابو»، دو اندیشمند حوزه‌ی مطالعات احزاب و سازمان‌های سیاسی و اجتماعی، معتقدند که در عصر حاضر، احزاب سیاسی به مثابه سازمان‌های سیاسی جامعه‌ی مدنی در نظر گرفته می‌شوند که به دنبال تجمیع منافع یک یا چند گروه بوده و به بیان دیدگاه‌ها و نمایندگی آن مبادرت می‌ورزند. این کنش از طریق مشارکت در انتخابات دموکراتیک صورت گرفته و با در نظر گرفتن نگرانی‌های جامعه‌ی مدنی درصدد ارائه‌ی دیدگاه‌ها، منافع و برنامه‌های آنها به نهادهای نمایندگی و رسمی سیاست هستند.

«پیتر برنل» بر این باور است که احزاب سیاسی، مرکزیت اصل دموکراسی نمایندگی و روند دموکراتیک شدن کشورها محسوب می‌شوند. به باور او، احزاب سیاسی حلقه‌ی ارتباطی جامعه و دولت بوده و نشان دهنده انبوه منافع مردم‌اند. با چشم‌پوشی از نقش محوری احزاب نمی‌توان امیدی به موفقیت راهبردهای لازم برای ایجاد و تحکیم دموکراسی داشت.

بدون توجه به احزاب امکان ندارد که بتوان به موضوعات مهم جوامع مانند ساخت جامعه‌ی مدنی و نهادهایی مبتنی بر حکمرانی خوب پرداخت. جامعه‌ی مدنی به خودی خود نمی‌تواند یک راه غیرسیاسی برای ساخت دموکراسی پیشنهاد نماید، به دو دلیل: اول، سازمان‌های جامعه‌ی مدنی بعضاً خود نیز به مثابه یک حزب سیاسی رفتار می‌کنند. و دوم، وجود احزاب و نظام‌های حزبی برای ساخت دولت دموکراتیک و دموکراتیک شدن جامعه یک اصل بنیادین به شمار می‌روند.

در بحث امکان تحقق جامعه‌ی مدنی در ایران و این که این تحقق به چه میزان بر الگوپذیری از جوامع غربی استوار است و یا به چه میزان می‌تواند بر مبنای زمینه‌های بومی اجتماعی و فرهنگی جامعه محقق شود جای بحث است. رویکردهای جوامع اسلامی به بحث‌های اساسی نظیر اجزاء و مؤلفه‌های جامعه‌ی مدنی (شامل حوزه‌ی عمومی، سازمان‌های مدنی و جنبش‌های اجتماعی)، رابطه‌ی اقتصاد و سیاست، ویژگی‌های دولتی که حریف اصلی جامعه‌ی مدنی است و رابطه‌ی آن دو با یکدیگر و نیز کارویژه‌های جامعه‌ی مدنی بر دموکراسی کمتر می‌پردازند و یا به‌طور سریع از آن می‌گذرند. همچنین، در رویکردهای اسلامی به جامعه‌ی مدنی، برخی از مفاهیم و مؤلفه‌های بومی جامعه‌ی مدنی شناسایی می‌شوند و با مفاهیم و مؤلفه‌های غربی معادل گرفته می‌شوند که سؤوال‌ها و تردیدهای زیادی را ایجاد می‌کند و حتی در دنیای روشنفکری عربی در این موارد توافق کلی وجود ندارد. از این موردها می‌توان به معادل گرفتن اصل «شورا» با دموکراسی، «مجتمع الاهلی» با جامعه‌ی مدنی، «مؤسسات امتی» نظیر کلاس‌های قرآن، بنیادهای وقف، نهاد روحانیت و ... با نهادها و سازمان‌های مدنی مدرن اشاره کرد (هیلمن، ۱۹۹۵).

## ملاحظات اخلاقی

### پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه‌ی حاضر فرم‌های رضایت‌نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

### حامی مالی

هزینه‌های مطالعه‌ی حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

### تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله‌ی حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

- ابطحی و موسوی. (۱۳۹۶). تأثیر رسانه بر توسعه سیاسی؛ مطالعه موردی سازمان صدا و سیما ج. ا. ایران. *نشریه مطالعات سیاسی*، ۹ (۳۵).
- استیون، وایت. (۱۳۸۰). *خرد، عدالت و نوگرایی*، ترجمه محمد حریری اکبری، تهران: قطره.
- خانیکی، هادی و خجیر، یوسف. (۱۳۹۷). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه جامعه مدنی ایران. *فصلنامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، ۱۹ (۴۴): ۷۱-۹۷.
- دارابی، علی. (۱۳۹۵). رسانه‌های ارتباطی نوین و تأثیر آن بر فرآیند بیداری اسلامی در انقلاب تونس. *پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۶ (۲).
- دالگرن، پ. (۱۳۸۰). *تلویزیون و گستره عمومی*، ترجمه مهدی شفقتی، تهران: سروش.
- درشتی، حنا به و فاطمی‌یگانه، علی محمد. (۱۳۹۹). بهره‌گیری از ابزارهای سایبری در اشراف اطلاعاتی با تأکید بر قلمرو امنیت. *فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا*، ۵ (۱۵): ۸۵-۱۱۱.
- رهبرقازی، محمودرضا؛ فدایی‌ده، مرضیه و شهریار، چشمه‌اعظم. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مصرف‌گرایی سیاسی، *مطالعات رسانه‌های نوین*، ۳ (۱۱).
- عباس‌زاده، محسن. (۱۳۹۵). رسانه و کنش دموکراتیک: امکان‌ها و محدودیت دموکراسی رسانه‌محور. *مطالعات میان‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ*، ۶ (۱).
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۴). *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: ظهور جامعه شبکه‌ای*، مترجم: احد علیقلیان، افشین خاکباز، انتشارات طرح نو.
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۹۵). *شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت*، مترجم: مجتبی قلی‌پور، نشر مرکز.
- ولی‌زاده، ابوالقاسم. (۱۳۹۴). مقایسه مبانی و شاخص‌های مردم‌سالاری دینی با لیبرال دموکراسی. *کنفرانس ملی آینده‌پژوهی علوم انسانی و توسعه*.

## References

- Alexander, J. C., & Smith, P. (2018). The strong program in cultural sociology: Meaning first. In *Routledge Handbook of Cultural Sociology* (pp. 13-22). Routledge.
- Gershman, C. (2004). Democracy promotion: the relationship of political parties and civil society. *Democratization*, 11(3), 27-35.
- Castells, M. (2007). Communication, power and counter-power in the network society. *International journal of communication*, 1(1), 29.
- Ferdinand, P. (2000). The Internet, democracy and democratization. *Democratization*, 7(1), 1-17.
- Groshek, J. (2009). The democratic effects of the Internet, 1994—2003: A cross-national inquiry of 152 countries. *International Communication Gazette*, 71(3), 115-136.
- Angus, L. E., & Greenberg, L. S. (2011). *Working with narrative in emotion-focused therapy: Changing stories, healing lives*. American Psychological Association.
- Kietzmann, J., Paschen, J., & Treen, E. (2018). Artificial intelligence in advertising: How marketers can leverage artificial intelligence along the consumer journey. *Journal of Advertising Research*, 58(3), 263-267.
- Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Political Activism Worldwide*. New York: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2003). *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge University: Press.

Burnell, P. J. (2004). *Building better democracies: Why political party matter*. Westminster Foundation for Democracy.

Wilhelm Hofmeister and Karsten Grabow, *Political Parties; Functions and Organization in Democratic Societies*; Singapore: Konrad Adenauer Stiftung, 2011.

